

УДК 321.01

Аксіологічна криза у комплексі факторів розвитку політичної системи

Р.М. КЛЮЧНИК

Дніпропетровський університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпропетровськ, Україна,
E-mail: nobelpolis@yandex.ru**Авторське резюме**

Статтю присвячено аксіологічній кризі як одному з чинників розвитку політичної системи суспільства. Виокремлено міжгенераційні та культурно-цивілізаційні аксіологічні кризи. Показано, що протиріччя між цінностями виживання та самореалізації часто призводять до політичної кризи. Доведено, що Арабська весна являла собою наслідок глибокої міжгенераційної кризи. Підкреслюються небезпечні наслідки культурно-цивілізаційної кризи в умовах глобалізації. Досліджено причинно-наслідкові зв'язки між нелегальною міграцією, екстремізмом та аксіологічними кризами. Особливу увагу приділено трансформаційному потенціалу вищої освіти в умовах аксіологічної кризи. Наголошено на необхідності реформування системи вищої школи в Україні з метою недопущення розвитку деструктивних кризових процесів в аксіологічній сфері. Проаналізовано світовий досвід розв'язання такого роду проблем і перспективи його ефективного застосування на українських теренах.

Ключові слова: політична криза, аксіологічна криза, політичні цінності, міжгенераційна криза, культурно-цивілізаційна криза, вища освіта, європейська інтеграція.

Axiological crisis among the factors of development of political system

R.M. KLIUCHNYK

Alfred Nobel university in Dnipropetrovsk, Dnepropetrovsk, Ukraine,
E-mail: nobelpolis@yandex.ru**Abstract**

The article is dedicated to axiological crisis as one of the factors of development of political system. Intergeneration and civilization crises are separated. It is shown that contradictions between survival and self-expression political values often lead to political crises. The Arabic Spring is proved to have been a consequence of a deep generation crisis. Dangerous consequences of cultural and civilization crisis within globalization are underlined. The influence of illegal migration, extremism and intolerance on axiological crises is considered. A special attention is paid to modernization possibilities of high school within axiological crisis. The necessity of reforming of high school in order to avoid negative consequences of axiological crises is underlined. International experience in high school reforms is analyzed. The perspectives of its implementation in Ukraine are considered.

Keywords: political crisis, axiological crisis, political values, intergeneration crisis, civilization crisis, high school, European integration.

Постановка проблеми. Одним з центральних понять політології є концепт політичної системи, у структурі якої традиційно виокремлюють інституційну, функціональну, комунікативну, регулятивну, духовно-ідеологічну підсистеми. Досліджуючи кризові явища, які притаманні політичній системі, не можна оминати й кризи у двох останніх підсистемах, адже ціннісні орієнтації є основними категоріями, які структурують та формують національну ідентифікацію. Світовий досвід переконливо свідчить, що до проблеми цінностей найчастіше звертаються у переломні моменти розвитку суспільства. Вирішення проблеми цінностей, у тому чи іншому обсязі, на певному етапі розвитку держави набуває важливого прогностичного значення. На нашу думку, цінністю слід вважати предмет чи явище, яке має суспільну значимість і користь. Отже, дослідження аксіологічних криз як чинника розвитку політичної системи є актуальним для сучасної України.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблема аксіологічної кризи не є новою для полі-

тичної науки. Дана тема ґрунтовно розкрита у працях К. Бейда, Р. Інглхарта, В. Березинського. У працях А. Перфільєвої знаходимо інтерпретацію концепту індиґенізації як політичного феномена. Аксіологічна криза у російських реаліях досліджується М. Делягінім, в естонському суспільстві – М. Лаурістином, а в політичній системі Грузії – К. Чакавою. Роль вищої освіти у подоланні аксіологічної кризи розглянута вітчизняними вченими А. Карнаух, О. Хомерікі та А. Іщенком. Утім, сучасна політична наука потребує комплексних досліджень аксіологічних криз у їх різноманітті.

Мета дослідження – розкрити сутність аксіологічної кризи як чинника розвитку політичної системи.

Вклад основного матеріалу. Важливим питанням дослідження перехідних станів суспільства є розрізнення традиційного і сучасного суспільств: самі поняття «сучасне» і «традиційне» дуже відносні з семантичного погляду, так само як і їхнє співвідношення – із змістового. Проте необхідно зазначити, що поняття «традицій-

© Р.М. Ключник, 2016

не» не є синонімом нерозвиненості в соціально-економічному, політичному і духовному сенсі. В. Березинський слушно наводить приклад Японії, що зберігає всі основні риси традиційного суспільства, є передовою індустріальною державою з чималими соціальними завоюваннями [2, с. 15]. У суспільствах із різним розумінням сутності й обов'язку людини формуються принципові розбіжності в уявленнях про державу, політику, владу та право. Якщо ж в рамках одного суспільства погляди на означені інститути суттєво відрізняються (або ж діаметрально протилежними), то аксіологічна криза є практично неминуча.

Згідно з нашим баченням, аксіологічна (ціннісна) криза – це суперечність між представниками різних світоглядних позицій, докорінний злам звичних політико-ціннісних орієнтацій, що призводить до трансформації політичної свідомості значних груп громадян. На нашу думку, можна виокремити її основні види: міжгенераційну та культурно-цивілізаційну аксіологічні кризи [8, с. 3-4].

Міжгенераційна криза зумовлена істотними відмінностями у політичному світосприйнятті різних політичних генерацій, що виявляється у підтримці ними полярних ідеологічних платформ і політичних сил, часто радикального і навіть екстремістського спрямування (особливо це стосується молоді). Люди старшого покоління орієнтуються перш за все на цінності стабільності та порядку, в той час як для молоді більш важливими є постматеріалістичні цінності, що набувають істотної значимості для людей зі зростанням рівня життя. Молоді громадяни прагнуть приділяти більше уваги автономії, самовираженню (у тому числі художній і науковій творчості) та рівню якості свого життя. Свобода совісті, слова і друку висувуються на перший план, в той час як традиційні (екзистенційні) цінності вже не мають актуального значення. Цей зсув пов'язаний передусім зі зміною умов існування: після Другої світової війни громадяни країн Заходу вперше усвідомили, що фізичне виживання вже не є першочерговим завданням, оскільки воно є само собою зрозумілим. Як зазначає Р. Інглхарт, протягом усієї історії питання виживання було провідним для переважної більшості людства. Але помітне економічне зростання, що відбулося у повоєнну епоху, разом із формуванням держави загального добробуту (welfare state), сформувало принципово нові умови в розвинених індустріальних товариствах. Післявоєнні покоління виховувалися в умовах тривалої стабільності та добробуту, що було безпрецедентним у людській історії [19, с. 131].

Коли громадяни, народжені у повоєнну добу, почали брати активну участь у політиці, відбулася міжгенераційна зміна цінностей: старше покоління вважає пріоритетними цінності виживання (survival values), у той час як молодь чимдалі тяжіє до цінностей самовираження

(self-expression values). Це не могло не зумовити появу нових політичних рухів, які акумулювали інтереси нових поколінь, таких як «зелені» чи антиглобалісти. Означена ціннісна трансформація вказує на посилення індивідуалістичної орієнтації людини в умовах постмодерну.

Хрестоматійним прикладом загострення аксіологічної кризи, основою якої були протиріччя між цінностями виживання та самовираження, стали події 1968 р. у низці західних країн, передусім у Франції (студентські виступи проти уряду Ш. де Голля) та США (рух проти війни у В'єтнамі). Якщо початок Першої світової війни молодь європейських країн зустріла з певним піднесенням та ентузіазмом, то війни 1960-х рр. розцінювалися як безглузді і викликали обурення народних мас. Журналіст М. Курланскі писав про це: «У 1968 р. люди зрозуміли, що вони не безсилі, що вони можуть вийти на вулиці і стати творцями історії» [9, с. 536]. Рушійними силами подій кінця 1960-х стали, користуючись термінологією Р. Інглхарта, носії «цінностей самовираження», у той час як владні структури очолювали носії «цінностей виживання», для яких силовий спосіб вирішення конфліктів вважався прийнятним. Масові протести 1960-х рр. стали певною мірою прообразом «оксамитових» та «кольорових» революцій. Масові протести 1968 року стали одним з перших проявів міжгенераційної кризи, що призвели до відставки президента Ш. де Голля.

Яскравим прикладом міжгенераційної кризи останніх років стали події «Арабської весни». Протягом останніх десятиліть в арабських державах, завдяки експорту вуглеводнів, відбувалося стрімке економічне зростання, яке дедалі менше відповідало існуючим авторитарним режимам. На початку XXI ст. у Північній Африці було майже подолано неписьменність, а кількість людей з середньою та вищою освітою постійно зростала. Так, у 2001 р. у 21 арабській країні працювали 233 університети. Із 93 вишів, відкритих з 1993 по 2005 р., 51 був приватний. У 2000 р. лише в Єгипті нараховувалося 836 тис. студентів. У 2006 р. Всесвітній економічний форум опублікував рейтинг якості освіти, згідно з яким Туніс посів 11 позицію серед 125 держав світу [11, с. 49-50].

Незважаючи на переслідування опозиційної преси, диктаторські режими не чинили перепон розвитку Інтернету, а відтак громадяни (особливо молодь) мали можливість безперешкодно отримувати інформацію із закордонних джерел. Сформувався так зване «покоління очікування» («waithood generation»), до якого належали молоді люди, що здобули вищу освіту (часто за кордоном), володіли іноземними мовами, але не мали можливості реалізувати свій професійний і творчий потенціал за умов диктатури. Мережа Інтернет та супутникове телебачення давали можливість молоді порівнювати умови на батьківщині і за кордоном, нав'язували західні

стандарти споживання, які не могли бути втілені у вітчизняних умовах. Молоде освічене покоління вимагало свободи слова, але задоволення цієї вимоги означало наближення краху диктаторських режимів [18, с. 60-61]. Ці протиріччя і стали однією з причин соціально-політичних зрушень, що усунули від влади президентів Тунісу та Єгипту, призвели до громадянської війни у Лівії, Ємені та Сирії. Парадоксально, але саме протести освіченої молоді поклали початок процесам, які за короткий час не лише призвели до збройних конфліктів, а й відкрили шлях відкрито реакційним, фундаменталістським рухам на кшталт «Боко Харам» та «Ісламської держави», які категорично не сприймають будь-яку освіту західного зразка.

Міжгенераційна криза є особливо гострою у перехідних суспільствах, які знаходяться у стані демократичного транзиту. Старші покоління віддають перевагу цінностям стабільності та порядку, часто навіть схвально ставлячись до авторитарного минулого, в той час як молодші інтегруються до ринкової економіки і пов'язаних з нею політичних відносин, здатні до конкуренції та готові брати на себе відповідальність за свою громадянську позицію. За таких умов представники різних поколінь, будучи носіями різних цінностей, зіштовхнуться на електоральному полі. Так, розпад СРСР призвів до гострої кризи ідентичності росіян: якщо жителі союзних республік ототожнювали себе не лише із Союзом, але й з певною його республікою, то жителі РРФСР рідко ідентифікували себе як росіян: у 1992 р. такі громадяни становили лише чверть опитаних [4, с. 8]. В Україні це виявлялося, зокрема, у підтримці громадянами старшого віку Комуністичної партії, завдяки чому остання до 2014 р. була представлена у парламенті, впливаючи на нормотворчий процес.

Культурно-цивілізаційна криза полягає у зіткненні представників двох або більше цивілізаційних кіл у певному політичному просторі. Вона підриває підвалини соціокультурної інтеграції народних мас зсередини, відтак маси позбавляються колективних можливостей протистояти обставинам зовнішнього світу. Західні держави вже зіштовхнулися з подібною кризою: мігранти із Африки та Азії, часто нелегальні, не бажають інтегруватися у суспільство, створюючи гетто, які стають осередками злочинності і в майбутньому здатні підірвати єдність західної цивілізації. Більшість мігрантів є неосвіченими, виконують некваліфіковану працю за низьку плату, яка не відповідає життєвим стандартам розвиненої країни. Нелегальна міграція у ХХІ столітті стала глобальним явищем, причини якого – не лише нерівномірність розвитку країн та регіонів, голод, війни, репресії, безробіття, а й безвідповідальність лідерів західних країн. Основними «постачальниками» мігрантів є країни Африки, Азії, меншою мірою Латинської Америки [15, с. 351]. У той же час основний тя-

гар із прийняття та утримання іммігрантів несуть США, Канада, країни Європейського Союзу та Російська Федерація. Ці країни є традиційно християнськими, в той час як більшість мігрантів є мусульманами. Терористичні акти 2015 р. у Парижі, серія нападів нелегалів на громадян Німеччини у січні 2016 р. ілюструють складність завдань інтеграції радикально налаштованих елементів у європейське співтовариство.

Культурно-цивілізаційна криза втілюється у посиленні розрізненості людей, зростанні релігійної, соціальної, національної нетерпимості, екстремізму. Зростання девіантної, передусім відверто агресивної поведінки, – це одна з найгостріших проблем, з якою зіштовхнулися не лише країни, що розвиваються, а й передові західні суспільства. Так, у 2011 р. А. Брейвіком були вчинені одноосібно два теракти (в Осло і на острові Утойя). Унікальність подібної акції полягає у тому, що злочин подібного масштабу був здійснений етнічним норвежцем, який у такий спосіб протестував проти надмірної толерантності в європейському суспільстві [16, с. 152]. Враховуючи щорічне збільшення потоків мігрантів (переважно нелегальних) до країн Заходу, можна спрогнозувати подальші сплески насилля: окремі радикально налаштовані елементи вже не бажають миритися з існуючим станом речей і використовують у боротьбі за культурну і ціннісну цілісність західної цивілізації всі наявні засоби, включаючи силу. Це також призводить до того, що провідну роль у політичній системі починають відігравати партії, які виступають проти толерантності як політичної цінності: французький «Національний фронт» (його лідер М. Ле Пен відома своєю підтримкою політики В. Путіна), бельгійський «Фламандський інтерес», угорська «За кращу Угорщину» тощо. В останні роки діяльність низки ультраправих партій та рухів пов'язують зі спробами Росії дестабілізувати ситуацію в ЄС.

Закономірною відповіддю на аксіологічні проблеми і суперечності глобалізації стає процес індигенізації (дослівно «отуземлення»), що постає породженням протидії модернізації як вестернізації, її можна розуміти як своєрідний спосіб реакції на виклики модернізації, який полягає у формуванні специфічної модернізаційної стратегії, що ґрунтується на поєднанні ідеї розвитку з опорою на традиційні цінності як найкращий шлях реалізації національних інтересів. Під індигенізацією розуміють тенденцію до локального цивілізаційного усамітнення, що є намаганням протистояти глобалізації. Зміна сприйняття традицій суспільства, що прагне модернізуватися, відбулася і завдяки і внаслідок процесів індигенізації. Як справедливо зауважує А. Перфільєва, русійною силою індигенізації часто стає релігія [13, с. 93]. Індигенізаційні тенденції неминуче вступають у конфлікт з глобалізаційними, розколюючи суспільство за ціннісним критерієм і дестабілізуючи політичну

систему. Штучне впровадження демократичних інститутів у відносно нерозвинені та / або незахідні за своїм цивілізаційним типом суспільства веде не до побудови демократії, а до створення квазідемократичного режиму, який за своєю суттю є авторитарним. Переконливою ілюстрацією руйнівного потенціалу експорту демократії, на думку М. Делягіна, є Росія 1990-х рр. [3, с. 110].

Сучасні радикальні виклики з боку незахідних цивілізацій, мобілізація азійсько-мусульманської самосвідомості і конструктивне переосмислення ліберальної ідентичності у прагненні західних суспільств до розв'язання іманентної ідентифікаційної кризи висувають нові культурні і цивілізаційні кордони, формуючи мозаїчні і парадоксальні мікросоціальні ідентичності у світі, що глобалізується [1, с. 154-155]. Так, балканська криза призвела до розпаду Югославії, збройного конфлікту між сербами та албанцями і міжнародного втручання, що завершилося визнанням низкою країн у 2008 р. Косово як незалежної держави. Втім, ці події обумовили демократичні перетворення в Сербії, яка після революції 2000 р. оформилася як демократична республіка з парламентським правлінням. Сусідство з мусульманськими спільнотами змушує сербську політичну еліту до забезпечення єдності сербської нації, яка є цитаделлю православної цивілізації на Балканах. Подібною є й ситуація в Грузії, де побудова демократичної політичної системи відбувалася в умовах тиску з боку Росії (через непідконтрольні Абхазію та Південну Осетію) та мусульманських етносів (в частково непідконтрольній Аджарії), у той час як президент-реформатор М. Саакашвілі впевнено і послідовно позиціонував свою країну як частину західної цивілізації [17, с. 44]. За декілька років було радикально змінено імідж Грузії: якщо за часів Е. Шеварднадзе вона сприймалася як корумпована країна зі слабкою економікою, то тепер це молода східноєвропейська демократія, орієнтована на західні цінності. Слід також зазначити, що за часів М. Саакашвілі зроста територія, фактично підконтрольна Тбілісі: у 2004 р. було реінтегровано Аджарію з портом Батумі. Приклад Грузії багато в чому є показовим для України та інших постсоціалістичних країн. Що ж стосується аксіологічних криз на вітчизняних теренах, то доцільно, на нашу думку, присвятити їм окрему статтю.

Одним з ефективних способів подолання аксіологічних криз є створення національної системи освіти на основі культурних традицій [7, с. 137]. Досягнення в цьому напрямку слугують меті формування національної самосвідомості, вихованню почуття патріотизму, поваги до своєї історії та культури. Національна система середньої освіти, до якої залучені практично усі громадяни розвинених країн у віці від 6 до 18 років, сприяє розвитку соціальної та громадської активності. Вищі навчальні заклади мають

широке поле діяльності для політичної освіти; сьогодні вже важко уявити собі вищу освіту без органічно вплетеної в неї політології (основ політичної науки), оскільки без неї, на нашу думку, неможливе формування у студентів належного рівня політичної культури, норм консенсусних відносин у складних умовах трансформаційних змін.

Можна погодитись з А. Карнаух у тому, що основне завдання політичної освіти у вищій школі – подолати поверхове й інколи негативне ставлення до проблем політики [6, с. 77]. Громадянське виховання студентства може проявлятися у: а) розробці концепції громадянсько-патріотичного виховання; б) плануванні виховної роботи; в) громадянській спрямованості викладання навчальних дисциплін; г) методичній та практичній допомозі студентському активу в організації і функціонуванні студентського самоврядування, молодіжних громадських структур. А. Іщенко слушно підкреслює необхідність підвищення уваги до суспільствознавчого блоку вищої освіти та питань університетського самоврядування, від чого значною мірою залежить майбутня участь молодих людей у суспільно-політичному житті [5, с. 101].

Враховуючи європейський вибір українського народу, слід зауважити, що справжня інтеграція в європейський культурний та освітній простір є способом індоctrінації демократичних цінностей. Попри розвиток інформаційних та комунікативних технологій, основним способом «експорту» знань через кордон є переміщення студентів та професорсько-викладацького складу. Перед вищою освітою постали нові завдання: підготовка професійних кадрів, які зуміють ефективно працювати в умовах глобального ринку. О. Хомерікі наголошує на важливості модернізації вищої школи, яка спрямована на підвищення якості та ефективності освіти [14, с. 37]. Велика увага приділяється формуванню єдиного світового освітнього простору через зближення підходів різних країн до організації освіти і процесів навчання своїх громадян, а також через визнання документів про освіту країнами планети.

В умовах аксіологічної кризи вкрай важливий перехід від міфологізації політичних цінностей до усвідомлення необхідності втілення їх у життя. М. Лаурістин наводить приклад естонського суспільства, яке перейшло від міфологізації свободи під час революційного прориву 1988 – 1990 рр., коли вона сприймалася як узагальнений емоційний образ світлого майбутнього (акція «Балтійський шлях»), до розуміння свободи як підприємницької цінності або як свободи вибору для споживача в епоху ринку і необмежених приватних ініціатив [10, с. 9-14]. Досвід Естонії у застосуванні технологій електронної демократії активно використовується в Україні після 2014 р.

Компромісне узгодження загальнолюдських цінностей зі специфічно українськими має бути

орієнтиром реформ в освітній сфері. Необхідно забезпечити оптимальний баланс між локальним і глобальним, щоб людина, формуючись як патріот своєї країни, усвідомлювала реалії глобалізованого світу, була здатна жити і діяти в ньому, нести свою частку відповідальності за нього, бути громадянином не тільки країни, а й світу [12, с. 193].

Висновки. Отже, аксіологічна криза є суперечністю між представниками різних світоглядних позицій, докорінним зламом звичних політико-ціннісних орієнтацій. На нашу думку, доцільно виокремлювати її міжгенераційний та культурно-цивілізаційний різновиди, втім, можна припустити можливість інших варіантів класифікації. Міжгенераційна криза є потужним фактором розвитку політичної системи: кожна політична генерація має власне бачення перспектив розвитку країни, яке втілюється у підтримці певних політичних сил.

Культурно-цивілізаційна криза є не менш впливовою, адже вона призводить до наростання відцентрових настроїв та розколу країни. Але водночас вона містить потенціал і до розвитку країни, про що свідчать приклади Сербії 2000 р. та Грузії 2004 р. Така криза обумовлює падіння довіри до поміркованих партій і дає шанс радикально налаштованим політичним силам випробувати себе у боротьбі за голоси виборців, незадоволених існуючим станом речей, що спостерігається у сучасній Європі. Втім, саме культурно-цивілізаційна криза часто мотивує політичну еліту ініціювати реформи у політичній, економічній, соціальній та культурній сферах, приділяти увагу, зокрема, патріотичному вихованню в рамках національної системи середньої і вищої освіти з метою консолідації політичної нації. Модернізаційний потенціал вищої освіти в умовах аксіологічної кризи має стати предметом подальших досліджень.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Авксентьев В.А. Конфликт цивилизаций в региональном преломлении: Кавказ и Балканы [Текст] / В.А. Авксентьев, Б.В. Аксюмов // Полис. – 2007. – № 4. – С. 146-157.
2. Березинський В.П. Політичний ринок як атрибутивна властивість транзитивного суспільства [Текст] / В.П. Березинський // Грані. – 2015. – № 4 (120). – С. 13-17.
3. Делягин М.Г. Ценностный кризис: почему формальная демократия не работает [Текст] / М.Г. Делягин // Полис. – 2008. – № 1. – С. 109-122.
4. Дробижина Л. Российская идентичность и проблемы межэтнического согласия [Текст] / Л. Дробижина // Казанский федералист. – 2011. – № 4 (30). – С. 4-21.
5. Іщенко А.Ю. Глобальні тенденції і проблеми розвитку освіти: перспективи для України [Текст] / А.Ю. Іщенко // Стратегічні пріоритети. – 2014. – № 4. – С. 98-101.
6. Карнаух А. Вплив соціально-гуманітарних дисциплін у вищій школі на формування політичної культури студентської молоді [Текст] / А. Карнаух // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. – 2009. – Вип. 1. – С. 76-80.
7. Карнаух А. Політична соціалізація студентської молоді [Текст] / А. Карнаух // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – 2006. – Вип. 17. – С. 136-140.
8. Ключник Р.М. Криза як чинник розвитку політичної системи [Текст]: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 / Р.М. Ключник; Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара. – Д., 2015. – 20 с.
9. Курлански М. 1968. Год, который потряс мир [Текст] / М. Курлански; пер.с англ. А.В. Короленкова, Е.А. Семеновой. – М.: АСТ Москва, 2008. – 541 с.
10. Лауристин М. Ценностные ориентации общества и средства массовой информации в период кризиса: эстонский опыт [Текст] / М. Лауристин // Философия и социальные науки. – 2011. – № 1. – С. 9-14.
11. Лукичев Г.А. Развитие высшего образования в арабских странах [Текст] / Г.А. Лукичев // Вестник высшей школы. – 2008. – №4. – С. 48-52.
12. Панченко Л.М. Вища освіта в інформаційному суспільстві: трансформація освітніх потреб [Текст] / Л.М. Панченко // Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Сер. Філософія. – 2015. – Вип. 44. – С. 185-197.
13. Перфільєва А.О. Релігійні чинники індигенізаційних процесів у сучасній Україні [Текст] / А.О. Перфільєва // Наукові праці: Видання ЧДУ імені Петра Могили. Сер. Політичні науки. – 2004. – Вип. 20. – С. 92-95.
14. Хомерікі О.А. Українська вища освіта в умовах глобалізації: крок назад перед стрибком уперед, або Шлях по замкненому колу? [Текст] / О.А. Хомерікі. // Грані. – 2015. – № 4 (120). – С. 36-40.
15. Bade K.J. Legal and illegal immigration into Europe: experiences and challenges [Text] / K.J. Bade // European Review. – 2004. – Vol. 12, № 3. – P. 339-375.
16. Billing P. Learning From the Unfathomable: An Analysis of Anders Behring Breivik [Text] / P. Billing, K. Ståle // Integral Review. – 2011. – Vol. 7, № 2. – P. 150-160.
17. Chakhava K. Road Leading Georgia to the European Union Membership [Text] / K. Chakhava // Journal of Social Sciences. – 2012. – Vol. 1, № 1. – P. 43-49.
18. Heydemann S. Syria and the Future of Authoritarianism [Text] / S. Heydemann // Journal of Democracy. – 2013. – Vol. 24, № 4. – P. 59-73.
19. Inglehart R.F. Changing Values among Western Publics from 1970 to 2006 [Text] / R.F. Inglehart // West European Politics. – 2008. – Vol. 31, № 1-2. – P. 130-146.

Стаття надійшла до редакції 26.12.2015

REFERENCES:

1. *Avksentev V.A.* «Konflikt tsyvylyzatsyi v rehyonalnom prelomeny: Kavkaz y Balkany» (Conflict of civilizations in regional dimension). *Polys*, 2007, Vol. 4, P. 146-157.
2. *Berezynskyi V.P.* Politychnyi rynek yak atributyvna vlastyvist tranzytyvnoho suspilstva (Political market as an attribute of a transition society). *Hrani*, 2015, Vol. 4 (120), P. 13-17.
3. *Deliahyn M.H.* Tsennostnyi kryzys: pochemu formalnaia demokratsiia ne rabotaet (Axiological crisis: Why formal democracy does not work). *Polys*, 2008, Vol. 1, P. 109-122.
4. *Drobzyzheva L.* Rosyyskaia ydentychnost y problemy mezhetnycheskoho sohlasia (Russian identity and problems of ethnic concord). *Kazanskyi federalyst*, 2011, Vol. 4 (30), P. 4-21.
5. *Ishchenko A. Yu.* Hlobalni tendentsii i problemy rozvytku osvity: perspektyvy dlia Ukrainy (Global tendencies and problems of education development: perspectives for Ukraine). *Stratehichni priorytety*, 2014, Vol. 4, P. 98-101.
6. *Karnaukh A.* Vplyv sotsialno-humanitarnykh dystsyplin v vyshchii shkoli na formuvannia politychnoi kultury studentskoi molodi (Influence of social studies in high school on forming of political culture of youth). *Naukovyi chasopys NPU imeni M.P. Drahomanova*, 2009, Vol. 1, P. 76-80.
7. *Karnaukh A.* Politychna sotsializatsiia studentskoi molodi (Political socialization of students). *Ukrainska natsionalna ideia: realii ta perspektyvy rozvytku*, 2006, Vol. 17, P. 136-140.
8. *Kliuchnyk R.M.* Kryza yak chynnyk rozvytku politychnoi systemy (Crisis as a factor of development of political system). *Dnipropetrovskyi natsionalnyi universytet imeni Olesia Honchara, Dnipropetrovsk*, 2015, 20 p.
9. *Kurlansky M.* 1968. Hod, kotoryi potrias myr (1968: The year that rocked the World). M.: AST Moskva, 2008, 541 p.
10. *Laurystyn M.* Tsennostnye oryentatsyy obshchestva y sredstva massovoi ynformatsyy v peryod kryzysa: estonskyi opyt (Axiological orientations of society and mass media under crisis: Estonian experience). *Fylosofiya y sotsyalnye nauky*, 2011, Vol. 1, P. 9-14.
11. *Lukychev H.A.* Razvytye vyssheho obrazovaniya v arabskykh stranakh (High school development in Arab states). *Vestnyk vysshei shkoly*, 2008, Vol. 4, P. 48-52.
12. *Panchenko L.M.* Vyshcha osvita v informatsiinomu suspilstvi: transformatsiia osvitnikh potreb (High school in information society: transformation of educational demands). *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni H. S. Skovorody. Filosofiia*, 2015, Vol. 44, P. 185-197.
13. *Perfilieva A.O.* Relihiini chynnyky indihenizatsiinykh protsesiv u suchasni Ukraini (Religious factors of indigenization in modern Ukraine). *Naukovi pratsi: Vydannia ChDU imeni Petra Mohyly. Politychni nauky*. 2004, Vol. 20, P. 92-95.
14. *Khomeriki O.A.* Ukrainska vyshcha osvita v umovakh hlobalizatsii: krok nazad pered strybkom upered, abo shliakh po zamknenomu kolu? (Ukrainian high school under globalization: a step backwards before a jump ahead or round running?). *Hrani*. 2015, Vol. 4 (120), P. 36-40.
15. *Bade K.J.* Legal and illegal immigration into Europe: experiences and challenges. *European Review*, 2004, Vol. 12, No. 3, P. 339-375.
16. *Billing P.* Learning From the Unfathomable: An Analysis of Anders Behring Breivik. *Integral Review*, 2011, Vol. 7, No. 2, P. 150-160.
17. *Chakhava K.* Road Leading Georgia to the European Union Membership. *Journal of Social Sciences*, 1(1): 43-49, 2012, P. 43-49.
18. *Heydemann S.* Syria and the Future of Authoritarianism. *Journal of Democracy*, 2013, Vol. 24, No. 4, P. 59-73.
19. *Inglehart R.F.* Changing Values among Western Publics from 1970 to 2006. *West European Politics*. – 2008. – Vol. 31, № 1-2, P. 130-146.

Ключник Руслан Максимович – кандидат політичних наук, викладач
Дніпропетровський університет імені Альфреда Нобеля
Адреса: 49000, вул. Набережна Леніна, 18
E-mail: nobelpolis@yandex.ru

Kliuchnyk Ruslan Maksymovych – PhD in political science, lecturer
Alfred Nobel university in Dnipropetrovsk
Address: 18, Naberezhna Lenina Str., Dnipropetrovsk, 49000, Ukraine
E-mail: nobelpolis@yandex.ru